

УДК 371.3

Емілія Гуцало

НЕДЕРЕКТИВНІ ФОРМИ УПРАВЛІННЯ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

Динамічні перетворення в суспільстві формують нові вимоги до становлення вільної особистості. У зв'язку з необхідністю практичної реалізації цих вимог зростає потреба якісної модернізації вищої освіти. Одним з ключових моментів цієї модернізації ми вважаємо формування нових системних якостей майбутнього вчителя, пов'язаних з його динамічним професійним розвитком відповідно до вимог часу.

Ми припустили, що психолого-педагогічний супровід формування навичок фасилітації у студентів педвузу буде сприяти їхній майбутній інноваційній освітній діяльності, пов'язаній з упровадженням особистісно-орієнтованих технологій навчання, освітніх інтерактивних технологій, психолого-педагогічного проектування в системі навчально-виховного процесу школи, гуманізації шкільних стосунків тощо. Формування навичок фасилітації, становлення недерективних форм управління ефективно та природно відбувається в процесі реалізації суб'єктно-діяльнісного підходу, застосуванні нових науково-методичних та дидактичних підходів у процесі освоєння студентами вузівського курсу «Психологія».

Завданнями цієї публікації є: з'ясувати, чим відрізняються традиційні форми управління від фасилітативної управлінської ситуації; проаналізувати критерії сформованості фасилітативних навичок; описати деякі прийоми формування навичок фасилітації у студентів у процесі впровадження інтерактивних форм й методів навчання.

Аналіз нових вимог на основі освітньо-кваліфікаційних характеристик випускників ВНЗ спонукав нас до впровадження інтерактивних форм й методів навчання з використанням метафор (притч, казок, легенд та ін.), які б сприяли формуванню якостей вчителя-фасилітатора у майбутніх педагогів.

Попередньо з'ясуємо, що «фасилітацією» називають особливу позицію, яку займає вчитель, відмовляючись від ролі експерта на користь ролі помічника. Одне з завдань фасилітатора – підтримати процес формування нового досвіду, визначити напрямок і спосіб дій, навчити, як надалі використовувати набутий досвід для розв'язання власних проблем і досягнення успіху [6]. Фасилітація навчання надає можливість особистостям рухатися вільно, без регламентацій, у нових напрямках, продиктованих їхніми власними інтересами; створює ґрунт для роздумів й дослідження; дає волю допитливості, можливість усвідомлювати, що знання перебувають у процесі змін [7; 8]. Цей перелік дає змогу сформулювати деякі особистісні якості, притаманні вчителю-фасилітатору.

Отже, фасилітатор: відкритий для сприйняття (прийняття) своїх почуттів та переживань; усвідомлює себе й свої цінності; не нав'язує своїх цінностей іншим; готовий до міжособистісного ризику; вміє налагоджувати та підтримувати глибокі стосунки з іншими; дозволяє собі бути таким, яким він є; бере на себе відповідальність за свої дії; реалістичний у своїх очікуваннях; цікавиться людською поведінкою; має розвинуту інтуїцію та ін.

Фахівцю-професіоналу необхідно бути компетентним у сфері інтерактивних технологій, а також мати: навички ефективного спілкування (уміння встановлювати контакт, слухати й говорити, виражати свої почуття й емоції, співпереживати); здатність добре орієнтуватися в шкільній ситуації, знати її особливості й ураховувати їх у побудові практичних гіпотез; навички організації груп дітей і дорослих задля спільної діяльності та спілкування; технологічні, інтерпретаційні, аналітичні вміння; навички нейтральної, зацікавленої поведінки й творчого мислення у конфліктних ситуаціях; уміння вибудовувати стосунки, прогнозувати міжособистісні ситуації [1; 3; 5; 8]. Серед особистісних рис особливе значення мають: відповідальність, упевненість у собі, шанобливе ставлення до людей, оптимізм, почуття гумору.

Як бачимо, оволодіння системою недирективного управління, інтерактивними технологіями й фасилітативними якостями потребують досить серйозної підготовки фахівців. Тому постає питання про нові якісні вимоги до фахової підготовки педагога, класного керівника. Передусім, спробуємо з'ясувати, чим відрізняються традиційні форми управління від фасилітативної управлінської ситуації. Для цього ми узагальнили дослідження П. Лушиним психологічного змісту поняття «екологічна фасилітація» [4; 5].

По-перше, розглянемо ці розбіжності за критерієм стилю лідерства та формою управління. При традиційних формах управління домінує директивна форма керування діяльністю (сугестопедія та переконання), вчитель спонукає групу або члена групи виконувати власні інструкції та розпорядження.

Спосіб управління при фасилітації недирективний, не виходить за рамки самоорганізації керованої системи. Суб'єкт поєднує функції керівника, лідера й учасника групової динаміки. Недирективний вчитель-фасилітатор допомагає учням, створює для них і для себе сприятливе учбово-педагогічне середовище. У такому середовищі ставити завдання й оцінювати результати спроможний не тільки вчитель, але й учні. Розв'язання поставлених завдань – також спільна справа. На більш просунутих етапах фасилітатор будує план навчальної роботи не один, а разом з учнями. Фасилітатор допомагає розвитку навичок творчого мислення у дітей. Створює для цього атмосферу свободи, самостійності, коли дитина діє за власним бажанням, без примусу.

Учень репрезентований як вільна особистість, тому його позиція може й не збігатися з позицією вчителя.

По-друге, виявимо розбіжності за критерієм управління психодинамікою групи. При традиційній формі управління один із суб'єктів, найчастіше це вчитель, сам визначає не тільки зміст, а й динаміку групового процесу. У фасилітаційному управлінні психодинаміка групового процесу розподілена між рівноправними суб'єктами, де вчитель є тільки одним з них.

По-третє, розбіжності за критерієм впливу на самоорганізацію особистості чи групи торкаються наступних моментів. У класичних формах директивного управління керівник визначає реалізацію всіх компонентів самоорганізації (постановка цілей, висування гіпотез самоорганізації, перевірка результатів). Учні нездатні виступати суб'єктами діяльності, ініціаторами якої вони є.

У фасилітаційному управлінні фасилітатор, будучи членом керованої ним системи, претендує тільки на те, що він може краще за інших піклуватися про інтеграцію всіх компонентів самоорганізації, тобто запропонувати значущий контекст, сконструювати групові цілі розвитку, висунути гіпотези, підібрати адекватні способи та засоби їхньої перевірки. При такій постановці питання фасилітація являє собою вірогідний процес, результат якого неможливо досягти гарантовано. Ймовірніше, цей процес лише сприяє наближенню деякої бажаної події. Опановуючи навички фасилітації та застосовуючи їх у групі, вчитель незабаром може помітити, що його учні звикають до розподіленого з ними контролю і також починають застосовувати фасилітативні техніки.

По-четверте, мають місце й розбіжності за критерієм реалізації програми в «зоні найближчого розвитку». У традиційних системах директивного управління розвивальний контекст чітко визначений у вигляді програм або спеціально підібраних завдань і вправ, які їх реалізують.

У фасилітаційному управлінні розвивальний контекст повністю визначається зоною актуального розвитку всіх учасників системи, що самоорганізується. Учасники проєктують на загальний контекст групового розвитку наявний рівень здібностей. Передбачається, що дані програми становлять так звану «зону найближчого розвитку» дитини, яка забезпечує кооперацію дорослого й дитини. Цікаво, що ситуації кризи, застою, невизначеності, непередбаченості інтерпретуються фасилітатором у дефініціях нових можливостей для подальшого розвитку. Тобто фасилітатор має здатність використовувати непередбачену ситуацію як можливість розвитку.

Нарешті, значні розбіжності стосуються особливостей психологічного мікроклімату, який є основною умовою нормального психосоціального розвитку. Сприятливий мікроклімат передбачає спокійну й доброзичливу обстановку, уважне ставлення до емоційних потреб особистості, самостійність, можливість комфортно спілкуватися з іншими дітьми й дорослими. При фасилітативному управлінні переважає здоровий, сприятливий мікроклімат, дух товариства, висока внутрішня

дисципліна, принциповість і відповідальність, вимогливість як до себе, так і до інших. Фасилітатор зберігає управлінські функції тільки як учасник системи, будь-який елемент якої може з легкістю відкинути його управлінські санкції і запропонувати свої. Протистояння може бути розв'язане не стільки критикою, опором опонента, а і безумовним прийняттям його позиції. У такому разі, щоб керувати, потрібно вміти підкорятися, ідентифікуватися з позицією інших елементів системи.

Отже, найбільш цінним є створення комфортного групового клімату (емоційний простір), загального понятійного поля (когнітивний простір), партнерської взаємодії учасників групи та підтримання їхньої працездатності (поведінковий простір).

Далі опишемо деякі прийоми формування якостей вчителя-фасилітатора у студентів та психолого-педагогічні умови ефективного застосування інтерактивних технологій у процесі навчання.

На тьюторських заняттях використовуються такі комунікативні прийоми, як: *підкреслювання* (повтор з акцентуванням уваги на певних висловлюваннях); *формулювання евристичних запитань* як методу глибокого усвідомлення почуттів, думок, вчинків; *вираження* щирих і правдивих почуттів; *прояви конструктивної конфронтації* (піклування про опонента, мотивація вступу в конфліктні стосунки, уникання наклеювання ярликів, уникання осуду, правильне обрання часу для конфронтації); *інформування та інтерпретація* (висловлювання й судження про можливі неусвідомлювані причинно-наслідкові зв'язки); *імпровізовані промови*, моделювання та розігрування конкретних педагогічних ситуацій; *використання метафоричних висловів* – казок, притч, міфів, афоризмів, прислів'їв (завуальований неоднозначний текст, який вимагає роздумів, розшифровок і тлумачення).

Викладач психології інформує групу й окремих студентів в найширшому спектрі питань – самоаналізі, рефлексії, зворотному зв'язку, активному слуханні, емпатії, бар'єрів та правил спілкування тощо. На тьюторських заняттях опрацьовуються навички доцільного використання відкритих запитань, що починаються зі слів «Що і хто..?», «Навіщо..?», «Як..?», «Коли, чому..?». Розігруються рольові ситуації, які демонструють комунікативну ефективність саме такої тактики при аналізі як різних аспектів групової взаємодії, так і поведінкових реакцій окремих членів групи. Навчаючись інтерпретації, студенти намагаються встановлювати взаємозв'язки наявних проблем та причин їх виникнення; порівнюють ситуації «тут і тепер» з подіями та враженнями, що переживалися в минулому. В інтерпретаційних стилях навчаються подавати запитання чи гіпотези («Може бути...», «Мені спало на думку, що...»).

Творчі здібності, фантазія та інтуїція розвиваються й при інтерпретації (прочитанні) різноманітних метафоричних текстів. Крім того, тлумачення метафоричних висловів нерідко породжує дискусійні баталії, коли кожен з учасників діалогу намагається переконливо коментувати, узагальнювати, пропонувати нові погляди на предмет спору. Тим самим

формується така важлива для фасилітатора здатність, як толерантність до невизначеності при збільшенні кількості можливих варіантів розв'язання проблеми.

Наприклад, при обговоренні сутності фасилітації ми запропонували притчу Корчака. Суть притчі така: «Простий селянин підбирає пораненого птаха, приносить на свій курятник і доглядає його разом з курми. Птах, який має інакший вигляд, навчається у курей клювати зерно, літає з ними по двору, але часто сумно дивиться на небо. Якимось мимо проходив натураліст, який побачив, що це орел. Він запропонував селянину відпустити орла на волю. Селянин погодився. Натураліст поклав орла на свою руку й вигукнув: «Ти – орел, лети, як орел!» Але птах боїться, дивиться на курей, зіскакує з руки і починає клювати з ними зерно. Натураліст, який вірить у справжнє призначення орла, виносить його на світанку на гору, примушує дивитися на сонце. І з голосним криком піднімається гордий птах, розправляє крила й починає свій далекий політ» [2, с. 35].

Одним з завдань у роботі з цим текстом було створення альтернативного (негативного) змісту притчі (селянин не захотів відпускати орла, натураліст втратив віру у сміливість птаха та ін.). Альтернативні тексти порівнювалися, коментувалися, доповнювалися прикладами з наявних педагогічних реалій. Обговорення природно набувало ознак актуальності, щирості, креативності. Створювалось нове освітнє середовище.

У процесі дискусій над метафоричними текстами ефективно формуються моделі толерантної поведінки, описані в літературі [4; 5; 6]. Студенти усвідомлювали на практиці такі правила толерантної поведінки, як: ніхто не може змушувати учасників дискусії ставати на єдину «правильну» думку, всі судження однаково цінні; ніхто не може нав'язувати своїх думок іншим і «тиснути» на тих, хто не згодний; конфліктні ситуації не замовчуються, а розв'язуються. Негативні висловлювання, різкі емоційні спалахи, амбіційність, роздратування або залякування, агресивність або ворожість трактувалися як інтолерантні моделі поведінки, привід для самовиховання та рефлексії.

Хочемо відзначити, що заняття з використанням метафор надають прекрасну можливість для формування навичок абсолютного позитивного сприймання. Саме тут студенти природним чином набувають умінь створювати довірливу атмосферу, переборювати страхи й тривоги, висловлювати свої переживання стосовно групи, усвідомлювати й трансформувати негативні емоційні та поведінкові реакції, моделювати стратегії подолання різноманітних бар'єрів без запуску механізмів психологічного захисту, будувати щирі стосунки й конструктивну конфронтацію, підвищувати особисту відповідальність тощо.

При засвоєнні прийому зворотного зв'язку студенти набували важливих для майбутньої фахової діяльності навичок фокусуватися на

поведінці, а не на людині; на спостереженні, а не на висновках; давати опис, а не оцінку; ділитися інформацією, ідеєю, а не порадами або вказівками; говорити конкретно, а не узагальнено; реагувати негайно, а не із запізненням; поєднувати позитивне й негативне, а не оцінювати тільки позитивне або лише негативне.

На заняттях з психології створюються можливості для моделювання фасилітативної поведінки, вияви якої спостерігаються в елементах ефективної комунікації (адресація власних зусиль до всієї групи), здатності слухати (демонстрація через активне слухання: погляд, спрямований на співрозмовника, увага до кожного), заохочення всіх членів групи (оцінка однаковою мірою внеску всіх членів групи – демонстрація через визнання і подяку), готовність розподіляти лідерство (готовність поділитися впливом – демонструючи це, наприклад, проханням до членів групи, в яких є особливі знання або досвід, поділитися своєю інформацією). Важливими є також формування навичок демократичності, гнучкості, відкритості поведінки. Це виявляється у вміннях ухвалювати рішення на основі консенсусу, відкритості для альтернативних ідей та поглядів, демонстрації відвертості та чесності через розкриття власних почуттів і сумнівів.

Отже, психолого-педагогічний супровід формування навичок фасилітації у студентів педвузу є важливою складовою професійної підготовки майбутнього вчителя. Супровід є ціннісною основою роботи викладачів-психологів, адекватним часу методом навчально-виховної роботи в педвузі, організаційною моделлю діяльності суб'єктів педагогічного процесу у вищій школі.

Формування навичок недирективного управління, фасилітації ефективно та природно відбувається в процесі реалізації суб'єктно-діяльнісного підходу, застосуванні нових науково-методичних та дидактичних підходів під час освоєння студентами вузівського курсу «Психологія». При інтерактивному навчанні студент стає суб'єктом учбової діяльності, вступає у діалог із викладачем, активно бере участь у навчальному процесі, виконуючи творчі, пошукові та проблемні завдання.

Отже, змістовна та структурна перебудова викладання предмета «Психологія» в умовах трансформації освіти та ефективного застосування інтерактивних технологій може перетворити цю гуманітарну дисципліну на цілісну, системно організовану діяльність, у процесі якої створюються соціально-психологічні та інноваційно-педагогічні умови для стимулювання потенціалу розвитку особистості, успішного навчання й становлення особистості вчителя-фасилітатора у вузівському освітньому середовищі.

Впровадження інтерактивних технологій під час вивчення психології створює умови для стимулювання потенціалу розвитку особистості, ефективного виконання нею своїх основних функцій як фахівця-професіонала в майбутньому. Нові технології допомагають аналізувати

найближче оточення, діагностувати рівні психічного розвитку, використовувати активні групові методи, індивідуальну роботу з дітьми та їх батьками, педагогами. Навички недирективного управління поступово стануть об'єктивною складовою роботи педагога з дітьми, батьками, колегами. Вони сформують у майбутніх педагогів нові установки, нові уявлення про свою роль і місію в процесі навчання та виховання учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронцова Е. Концепція психолого-педагогічного супроводження / Е. Воронцова // Психолог. – 2003. – № 7 (55). – С. 25–29.
2. Диалоги з Корчаком: Сб. статей. – СПб., 1995.
3. Козирева О. Програма психологічного супроводу школярів, їхніх учителів та батьків / О. Козирева // Психолог. – 2003. – № 41 (89). – С. 5–15.
4. Лушин П. В. Психология личностного изменения / П. В. Лушин. – Кировоград, 2002.
5. Лушин П. В. Психология педагогического изменения (экофасилитация) : научно-метод. пособие для студентов высших учебных заведений / П. В. Лушин. – Кировоград, 2002. – 76 с.
6. Роджерс К. Межличностные отношения в фасилитации учения / К. Роджерс ; перевод с англ. В. Воробьева. – М., 1967.
7. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс. – М. : Прогресс, 1998.
8. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції : навч. посіб. / Т. С. Сценко. – К. : Либідь, 1996.